

Olvasástörténet

avagy miért és hogyan lettem és maradtam a Gutenberg-galaxis foglya

Azt szokták mondani, hogy az emlékezet csalóka. Noha meglehet, hogy ebben az ítéletben sok igazság van, magam úgy gondolom, az emlékezet működésének rendje nem esetleges, hanem szabályokhoz igazodó, azaz – ha olykor nehezen is, de – felderíthető, hogy mit miért őriz meg, illetve mit miért nem. Laikusként én úgy gondolom, hogy a megőrzésnek két fő oka van. Az egyik az, hogy – jóllehet ma már nem tudjuk felidézni, miért – az egykori élmény érzelmi töltöttsége fokozott volt, s ez szinte beleégette tudatunkba az élményt kiváltó esemény minden fontos mozzanatát (képi és verbális részleteit). A másik ok nem belsőleg, hanem külsőleg meghatározott, vagyis nem számunkra volt fontos és különös, hanem környezetünknek lehetett érdekes, következésképp az ő emlékezetük őrizte meg, és úgy vált sajátunkká, hogy gyakran felemlítették.

Az alábbiakban ezt a kétféle eredetű emlékezetforrást igyekszem megjelelni, de nem vagyok róla meggyőződve, hogy ez az elkülönítés valóban megfeleljen a tényeknek. Ezzel együtt hiszem, hogy bármennyire szeretnék is mindenki mástól különböző individuum lenni, nemcsak az vagyok, amit én képzelek magamról, hanem az is, amit mások gondolnak rólam.

Ebből a dialektikus avagy komplementer felfogásomból következően viszont arról is meg vagyok győződve, hogy az élményszerzésnek az a sajátos módja, amely a szépirodalmi művek befogadása révén valósul meg, nem csupán szociálisan, hanem mentálisan is determinált. Mi több: az a gyanúm, hogy a lelki diszpozíciók fontosabbak, mint a társadalmi késztetések.

Nézőpontomnak ezeket a meghatározó elemeit – avagy korlátait – azért tartottam szükségesnek előre bocsátani, mert bár az alábbiakban elsősorban arra törekszem, hogy az emlékezetemben megőrzött tényeket leírjam, akarva-akaratlan értelmezem és minősítem őket, következésképp munkám esettanulmányként csak úgy használható, ha felhasználója tisztában van szubjektív elfogultságaim természetével.

1935 nyarán születtem, és 1941 szeptemberében kezdtem el tanulmányaimat a debreceni református elemi népiskola egyik városszéli épületében. Itt – az akkor divatos fonomimikai módszerrel – karácsonyra megtanultuk az ábécét, s ettől kezdve anyám megkövetelte tőlem, hogy minden áldott nap olvassam el az olvasókönyvem betűket bemutató oldalait az elsőtől az utolsóig. Ez nem volt képtelenül nagy feladat, jószerint csak harminc egynehány tőmondat kibetűzését jelentette, amelyek közül egy – nyilván a nevem miatt – máig megmaradt emlékezetemben: Zoltán zivatart látott. Bár döntő mértékben auditív típus vagyok, ennek a Z betűt rögzíteni kívánó szövegnek a vizuális megjelenítésére is pontosan emlékszem. A könyv páros oldalán elhelyezett rajz egy futó fiút ábrázolt, a háttérben

nádassal. A széltől meghajló nádak hullámzó teteje a Z betű „kalapját”, a fodrozódó víz a „talpát”, a nád megdőlt szárai pedig a „szárát” formázták egy megvastagított vonallal kiemelve.

Az a tény, hogy ez a kép ennyire pontosan, elevenen él emlékezetemben, csak az egykori élmény fölöttébb erős szubjektív kötődésével magyarázható. Másfelől viszont éppen a személyes érintettség hiánya lehet az oka annak, hogy egyéb könyv-élményem nincs az elemiből, bár azt hiszem, jó tanítóim voltak.

Meghatározó iskolai élmények – illetve erre utaló emlékek – hiányából arra következtetek, hogy számomra a könyvhöz való viszony archimédészi pontja az, hogy anyám ösztökélésére idejében elsajátítottam az olvasás technikáját. Talán nem szükséges részleteznem, magyaráznom, hogy ez miért és mennyire alapvető eleme, illetve előfeltétele az olvasó és a könyv közötti kapcsolatnak, noha az olvasáskutatással foglalkozók olykor erről megfélekedezni látszanak, mert többnyire előbbre valónak gondolják a közvetlen környezet – a család – mintaadó szerepét.

Nos, az én esetemben ez a tétel csak megszorítások, illetve csak többszörös áttételek közbeiktatása révén látszik igaznak. Ugyanis szűkebb és bővebb családi környezetben az olvasás nem játszott meghatározó szerepet, hanem kifejezetten alulértékelt volt, azaz az volt az általános vélekedés, hogy csak az olvas, aki nem szeret dolgozni.

Apámtól, anyámtól ezt ugyan nem halottam, de viselkedési módjuk arra utalt, hogy lényegében ők sem gondolkodtak másként. Persze ezt én csak most látom így, akkor csupán azt érzékelttem, hogy szüleim csak akkor olvastak, ha már semmi más dolguk nem volt.

Annak ellenére ez a szemlélet határozta meg közvetlen környezetemet, noha mind apám, mind pedig anyám életútja eltért a konvencionálistól. Apám egy sokgyermekes debreceni család egyik kései leszármazottjaként az elemi osztályok elvégzése után az órasmesterséget akarta kitanulni, de mivel ehhez a szakmához a látásélessége nem volt megfelelő, mesterséget váltott: a vasöntés „szobrásza”, azaz az öntési formák kialakításának mestere lett. Mindazonáltal amikor megszülettem, villamosvezető és kalauz volt a Debreceni Helyiérdekű Vasútnál, amely akkor részben belga érdekeltségű részvénytársaság volt, következésképp szociális szolgáltatásai messze meghaladták a hazai gyakorlatot. Főleg ebből eredően családunk szociális helyzete „szegénységfölköti” volt ugyan, de még így sem érte el a középosztály életszínvonalának az alsó szintjét sem.

Anyám egy hajdúnánási zsellércsaládból származott, és elemi iskoláinak elvégzése után kitanulta a női szabó mesterséget, de ezt a tudását az ötvenes évek közepéig csak – az akkori szóhasználattal élve „kontárként”, illetve a mai fogalmak szerint „fekete munkavállalóként” – alkalmyszerűen kamatoztatta, miként apám is az órajavítási tudását, ami annyiban járult hozzá a családi kiadások fedezéséhez, hogy néha – mondhatni ünnepnaponként – lehetővé tette számára azt a luxust, hogy ne maga csavarta cigarettát szívjon „szűzdohányból”, hanem gyári cigarettát vegyen. Közülük a legolcsóbb a „Levente” márka volt, aminek öt-tíz darabos beszerzését az utcánk végén lévő trafikban már iskolás korom előtt is rám bízta. Ilyenkor rendszerint „felhatalmazott” arra is, hogy vegyek egy „filléres” regényt – azaz egy ponyvát. Mivel ekkor még olvasni nem tudtam, sokan kérdezték tőlem, miként választom ki a megfelelő művet, mire én – a családi hagyomány szerint – azt válaszoltam, hogy olyan könyvet kérek, amelyiknek a fedőlapján lő-

nek. Első „irodalmi” élményeim egyike, hogy ülök apám előtt egy kis széken, és hallgatom, hogy felolvassa az általam kiválasztott könyvet. Mert mi tagadás, abban a szoba-konyhás lakásban (víz és vécé az udvaron), amelyben felnőttem, más könyv nem volt. Illetve volt ugyan, de előttem elérhetetlen helyen, a padláson, egy vesszőkosárban. Ugyanis apám – hozományként – két könyvet hozott a házhoz: az egyik a Tolnai Világtörténet húsz kötete, a másik *A vörös álarcos* című ponyvasorozat másfélszáz kötete volt. Anyám a Bibliát, a református zsoltárkönyvet, valamint a hatodik elemiben használt olvasókönyvét tette hozzá ehhez a „gyűjteményhez”, de ezek a művek is sokáig ismeretlenek, illetve számomra fizikailag hozzáférhetetlenek voltak, következésképp aligha túlzás azt állítanom, hogy – legalábbis mai mércével mérve – tulajdonképpen könyvszegény környezetben nőttem fel. Ennek ellenére, illetve eme körülmények között is – gondolom, anyámnak köszönhetően – alkalomszerűen kaptam néhány könyvet. Közülük az egyik első lehetett az a leporelló, amelynek néhány versbe szedett képaláírását még ma is tudom. Például ezt:

*Bumbum néger törzsfőnök,
díszruhába öltözött,
kezében a nagy alma,
jaj, de nagy a hatalma.*

Később meséskönyveket is kaptam, amelyek közül – vizuális formában is – egyet tudok felidézni. A fedőlapján Piroska és a farkas volt látható, következésképp ez a Grimm-meséknek valamilyen válogatása lehetett, amelyből a közismert történeteken túl az emlékezetem őriz egy olyan mesét is, amellyel azóta sem találkoztam, s amelynek nem tudom rekapitulálni az eseménysorát sem, egy mozzanata viszont máig él bennem, nevezetesen az, hogy egy kastély pincéjében konyákat esztergálnak.

Eme bizzar emlék mellett vannak derűs könyvélményeim is kora gyermekkoromból: nevezetesen Swift Gulliverjének az ifjúság számára átdolgozott kiadása, valamint Sebők Zsigmond történetei Mackó úr kalandjairól.

1945 szeptemberében anyám beíratott az Állami Általános Fiúgimnázium (ma Fazekas Mihály Gimnázium) humán tagozatának első osztályába, amiből ugyan a következő évben már általános iskola lett, de ez csak annyit jelentett, hogy az iskola egyik szárnyát elrekesztették, tanári karát megosztották, és ettől kezdve a felsősök a fő-, mi alsósok viszont a hátsó kaput használtuk.

Itt az első évben rosszul teljesítettem (még intóm is volt latinból), de a második évtől, azaz mai fogalmak szerint hatodikos koromtól kezdve jól tanultam, rendre jeles eredménnyel zártam az évet.

Ennek a négy évnek az olvasástörténete persze már gazdagabb, mint az előző korszaké, mindazonáltal szinte minden tekintetben szerves folytatása annak. Kezdve azzal, hogy az iskolai magyarórák változatlanul nem inspiráltak, róluk a meghatározó élményem az, hogy örökké verset kellett tanulni. Először a *Toldit*, kb. a hetedik énekig, aztán meg Baudelaire *Albatrosz* című versét, amely valahogy így kezdődik: „Olykor matrózi nép, kit ily csíny kedvre hangol, / albatroszt ejt rabul, vizek nagy madarát, / ki hajók után csatangol...”, avagy Puskin *Falum* című költeményét, amelynek első sorai ekként élnek emlékezetemben: „Köszöntlek kis falum, hozzád

hozott az út, / a munka és az ihlet örök tanyája...” Ezek nyilván rontott szövegek, de szándékosan nem néztem utána, hogy miként is szólnak pontosan. Emlékszem arra is, hogy a szabad versre Kosztolányi *Zászló* című költeménye volt a példa. Ez meg valahogy így indul: „Csak bot és vászon, / de nem bot és vászon, / hanem zászló. / Mindig lobog, mindig lázas, / mindig önkívületben van...”

Hogy ezek a részletek megragadtak emlékezetemben, lehetnének annak a bizonyítékai is, hogy már ekkor fogékony voltam az irodalomra. Szerintem azonban nem erről van szó, hanem csupán arról, hogy mivel én ezekkel a művekkel későbbi tanulmányaim során újra találkoztam, az ismétlés révén bevésődtek tudatomba.

Maradva még az általános iskolánál, szólnom kell az iskolai könyvtárról, amely – tekintettel arra, hogy a leválasztás miatt a gimnáziumi szárnyban rekedt mind a diák, mind pedig a tanári könyvtár (mindegyiknek önálló helyisége volt a múlt században alapított iskolában!) – nekünk csak egy szekrényi könyvből állt, és gyakorlatilag úgy működött, hogy óráközi szünetekben a fizika (!) szakos tanárnőnk behozott az osztályba egy öltre való könyvet, s abból válogathattunk. Én gyakran éltem ezzel a lehetőséggel, s alighanem ennek során kerültek látókörmbe Cooper, May Károly és Verne Gyula munkái, továbbá bizonyos, hogy innen kölcsönöztem ki az *Egri csillagokat*, amelynek második kötetét (a várívás történetét) többször is elolvastam.

Hasonlóképpen visszatérő olvasmányom volt tizenéves koromban Mark Twain két regénye: a *Tom Sawyer kalandjai* és a *Huckleberry Finn*. Ezeket – egyetlen kvartó méretű könyvbe kötve – egy „romházban” találtam (szétbombázott, lakatlan ház több is akadt a környékünkön, ezek maradéka „közpréda” volt). A két – nagyjából velem egykorú – fiú csínyjeit és kalandjait nem tudtam megenni: valahányszor nem volt más olvasnivalóm, újra meg újra Tom és Huck történetét vettem elő, no meg a hajótörött Robinsonét, mivelhogy ez a könyv is megvolt nekem.

A saját könyveim mellett ebben az időben olvasmányaim másik forrása a csere volt, amihez a már említett ponyva, *A vörös álarcos* füzetei nagy segítségemre voltak. Ugyanis miután én – padlásunk porszagú magányában, a vesszőkosáron kucorogva – elolvastam őket, jó kufár módjára darabonként kölcsönbe adtam valamennyi részét utcabeli ismerőseimnek, akiktől viszonzásként megannyi ponyva-regényt kaptam. Ezek egy része „filléres” western volt, más része viszont „pengős regény”, azaz bűnügyi történet. Ez utóbbiakat már akkor is jobban szerettem, és szerzőik közül egyet – Edgar Wallast – különösképpen kedveltem.

Meglehet, tévedek, de úgy gondolom, az a tény, hogy már kamaszkoromban – vagyis akkor, amikor még olvasmányaim megválasztásában semmiféle irodalmi kánon nem befolyásolt, és fogalmam sem volt arról, hogy mi az esztétikai érték – vonzódtam a krimihez, csak azzal magyarázható, hogy a bűnügyi történetek „racionális” világa harmonizált az enyémmel.

Visszatérve kamaszkorom olvasmányainak forrásaihoz külön kell szólnom könyvtári kapcsolataimról. Általános iskolás koromban az iskolain kívül még három másik könyvtárba is jártam, nevezetesen: a városiba, a református kollégiuméba, valamint apám munkahelyi könyvtárába, amelyet a részvénytársaság tartott fenn. Erre a sokféle „lelőhelyre” azért volt szükségem, mert egyikben sem találtam érdeklődési körömnek megfelelő olvasnivalóból eleget. Részben azért, mert ezekben a gyűjteményekben viszonylag kevés volt belőlük, de még inkább azért, mert a szó szoros értelmében valóban nem találtam meg őket, mivel mindegyik könyv-

tár zárt polcos volt, ráadásul egyikben sem dolgozott tájékoztató könyvtáros, követezképp csak konkrét kéréseket tudtak teljesíteni. Mivel kevés ifjúsági író nevét ismertem, ezt a lehetőséget hamar kimerítettem. Maradt volna még a téma-, illetve a tárgykör szerinti keresés, de ilyen típusú katalógus ezekben a könyvtárakban nem volt, csak szerzői betűrendes: a kollégiumiban kézzel frott cédula-, a városiban könyvkatalógus formában. Ez utóbbit tüzetesen átnéztem, és kiírtam belőle minden olyan művet, amelyet – címe alapján – érdekesnek, nekem valónak ítélttem. Persze így időnként melléfogtam. Ennek egyik jellegzetes esete volt, hogy kikölcsönöztem *A szökevény* és a *Két fogoly* című könyveket abban a hitben, hogy ezek kalandos, izgalmas történeteket beszélnek el. Zilahy Lajos regényei ebbeli várakozásomnak ugyan nem feleltek meg, mégis elolvastam őket, mert kamasz képzeletemet megragadta a művek erotikája.

Szerencsémre az esetek többségében jól „tippeltem”, ráleltem az útleírásokra és a vadászkalandokra. E könyvek segítségével képzeletben felfedeztem, bejártam szinte az egész világot. Bíró Lajos révén eljutottam Új-Guineába, Stein Auréllal meg Sven Hedinnel Kelet-Ázsiába, Nansennel az Északi-, Amundsennel a Déli-sarkra. Kittenberger Kálmánnal vadásztam Afrikában, Haliburtonnal az ősi kultúrák nyomait kutattam a Yukatan-félszigeten, Indiában és Egyiptomban. Haliburton könyvei új irányba terelték figyelmemet, érdeklődni kezdtem a régészet, illetve tágabban az ős- és az ókortörténet iránt.

Általános iskoláskori olvasmányaim közül egyetlen magyar klasszikus mű kellett bennem maradandó élményt: *Az ember tragédiája*. Madách drámáját a hetedik osztályban elért jó tanulmányi előmenetelem jutalmául kaptam, és rögvést el is olvastam. Bár ténszerűen nem emlékszem rá, valószínű, hogy erre a magyarórán hallottak inspiráltak, de szinte bizonyos, hogy a tanári magyarázatból, értelmezésből figyelmemet csak egy mozzanat ragadta meg, mégpedig Lucifer alakja, drámabeli szerepe. Ugyanis én vele, a „tagadás szellemével” azonosultam. Tetszett, hogy szembe mert fordulni istennel, a legfőbb hatalommal, s nem állt be a dicséretét zengő angyalok karába.

Befogadói nézőpontomnak eme sajátosságát egy általános és több egyedi körülményből vélem levezethetőnek. Az általános ok: a kamaszkorra jellemző negatív magatartás, azaz szembefordulás mindazzal, amit a felnőttek megkérdőjelezhetetlen igazságnak tartanak. Az egyéni, a személyes motivációt viszont esetemben erősítette egy sajátos körülmény. Nevezetesen az, hogy apám agyi embólia következtében fél oldalára megbénult, és beszédképességét elvesztette. Gyermeki eszemmel úgy akartam segíteni rajta, hogy esténként imádkoztam gyógyulásáért. Cselekedetem arra a hitre épült, hogy az isten meghallgatja az ember könyörgését, olyanképpen, ahogyan Tom Sawyer is azt remélte: ha minden nap imába foglalja kérését, hogy kapjon egy Bowie-kést, az előbb-utóbb teljesülni fog.

Református családomban sem az imádkozás, sem a templomba járás nem volt gyakori, amit anyám – kérésemre felelve – azzal magyarázott, hogy templomba csak az jár, akinek van „leimádkozni valója”. Ebből következően én úgy gondoltam, hogy mindennapi imám egy olyan istennek tetsző cselekedet, amely feltétlenül eredményes lesz, azaz apám meg fog gyógyulni. Ámde nem ez történt, hanem éppen ennek ellenkezője következett be: apám egészségi állapota folyamatosan romlott. Ebből én arra a következtetésre jutottam, hogy az isten által teremtett világ nem „igazságos”, követezképp – miként Lucifer teszi azt – jog-

gal bírálható. Sőt – gondoltam én tovább eme paradox helyzetet – az sem kizárt, hogy a mindenható isten nem is létezik. Az *ember tragédiája* tehát – az én akkori olvasatom szerint – kételyeimet igazolta, illetve megerősítette ama gyanúmat, hogy mindaz, amit a vallásórán tanultunk, megkérdőjelezhető.

Noha úgy vélem, hogy Madách műve elsősorban eme olvasat révén vált meghatározó élményemmé, mindazonáltal az sem tekinthető mellékes ténynek, hogy nekem a dráma történeti szereplői és színei – a Tolnai Világtörténelem illusztrációi révén – vizuálisan ismertek voltak, következésképp olvasás közben képszerűen is magam előtt láttam az alakokat és az eseményeket, azaz például az egyiptomi fáraót meg rabszolgáit, amint követ hordanak „az erősnek”.

Nem lenne teljes olvasástörténetem eme korai szakasza, ha csak a könyvélményeimről adnék számot, mivel ebből az időszakból őrzök néhány hírlapi eredetű emléket is.

Bár apám már a háború előtt tagja volt a szociáldemokrata pártnak, a Népszavának nem volt előfizetője, újság csak alkalomszerűen került a házhoz, emlékezetem szerint leggyakrabban a *Magyar Futár*. Ez a heti magazin kifejezetten jobboldali, németbarát szemléletű volt ugyan, de – főleg gazdag képanyaga miatt – fölöttébb nagy olvasótábora volt. Közleményeit anyám készpénznek vette, apám viszont kritikával olvasta. Ebből néha vita támadt közöttünk, amiből én – tizenévesként – még nem sokat értettem, de annyit felfogtam, hogy apám nem a németek győzelmének „drukkol”.

Számomra azonban ennek a kérdésnek nem volt jelentősége, én csupán a képeket néztem, és azt jegyeztem meg, hogy kinek milyen fegyverei vannak, és azok hogy működnek. Valahogy úgy, miként a mai tizenévesek figyelnek az autómárkákra és az egyes típusok teljesítményére.

Noha ezen a „fiús” nyomvonalon is érdekes volna tovább haladni, vagyis azon a szálon, hogy a fiúkat miért érdeklik jobban a fegyverek, mint a babák, most nem ez a téma, hanem az én olvasástörténetem, aminek csupán egy mellékes – de nem érdektelen – mozzanata a napilapokhoz való viszonyom, illetve nevezetesen az, hogy mind a mai napig sem előfizetője, sem olvasója nem voltam/vagyok egyetlen újságnak sem. Ezt a hiátust többféle okkal tudnám magyarázni, de azt hiszem, közülük a legdőntőbb az, hogy a családi gyakorlat nem motivált, később meg a kötelező *Szabad Nép*-félórák sem inspiráltak, sőt kifejezetten elidegenítettek a napilapok olvasásától.

Ez az olvasói pozíció akár az ötvenes évek politikai állapotával való szembenállásként is értelmezhető, de azt hiszem, engem lényegében nem ez motivált. Annak ellenére sem, hogy minden okom meglett volna rá, mivel apámat jobboldali szociáldemokratának nyilvánították, és a fennálló rendszer ellenségeként bántak vele. Ez a bánásmód egyik kiváltó oka volt betegségének, és ennek következményeként szociális helyzetünk romlásának.

Olvasástörténeti szempontból ennek egyrészt az lett a következménye, hogy a szabad időm beszűkült, mert át kellett vállalnom egy sor olyan feladatot, amelyet korábban apám látott el (favágás, aprítás, tüzelőbehordás stb.), másrészt pedig az, hogy minden „luxusról” lemondtunk, azaz sem újságot nem járattunk, sem könyvet nem vásároltunk.

Eme megszorítás ellenére házi könyvtáram gyarapodott. Ugyanis az apám első házasságából való és tőlem tíz évvel idősebb bátyám a hadifogságból hazatérve

hozzánk költözött. Később tőle kaptam „örökségül” azt a néhány könyvet, amelyet dolgozó gimnazista korában „rásóztak” az ügynökök, többek között Szerb Antal magyar és világirodalom-történetét, amelyekkel együtt – a „tulajdonosi” bejegyzés tanúsága szerint – könyvtáram állománya már húsz kötetet számlált.

Gyermekkorom olvasástörténetének lezárásaként még egy érdekes epizódról kell számot adnom. Ebben az időben vakációimnak nagyobbik részét anyai nagyszüleimnél Hajdúnánáson töltöttem. Náluk végképp nem volt semmiféle könyv a háznál, még egy kalendárium sem (zsellér nagyapám funkcionális analfabéta volt). Történt, hogy egyszer annyira úrrá lett rajtam a betűéhség, hogy töviről hegyire átkutattam a lakást valami olvasnivalóért, de könyvet nem találtam, csak néhány régi újságlapot a komód fiókjában, a ruhák alatt. Ezeket sorra kiszedtem, és az első betűtől az utolsóig elolvastam. Egy másik alkalommal nagyobb szerencsével jártam, ugyanis az egyik rokonunknál felfedeztem egy vaskos könyvet. Hiába figyelmeztettek, hogy ez nem gyereknek való, lecsaptam rá, s rögvest nekifeküdtem. Hamar rájöttem ugyan, hogy valóban nem nekem való, de mert más nem volt, mégis végigolvastam a regényt, ami az *Elfújta a szél* volt.

Noha általános iskolai tanulmányaimat jeles eredménnyel fejeztem be, nem akartam gimnáziumba menni, mivel valamennyi utcabeli pajtásom szakmunkástanuló lett. Anyám azonban ragaszkodott ahhoz, hogy leérettségizzek. Később sokszor felemlgette, hogy azzal a feltétellel engedtem akaratának, hogy kikötöttem: soha nem fogja megkérdezni, mi a házi feladat. Én erre az alkura nem emlékszem, arra azonban igen, hogy valóban nem nyaggatott kérdéseivel. Igaz, nem is volt oka rá, mert bár otthon szinte alig vettem kezembe a tankönyveket, félévkor általában jó, év végén pedig jeles bizonyítványt tettem le az asztalra. Pontosabban Singer varrógépének munkalapjára.

Eme tényhez kapcsolódva – azt hiszem – legalább vázlatosan szólnom kell ekkori életkörülményeimről. Elsőként arról, hogy mivel apám rokkantsági nyugdíja mindössze 460 forint volt, a családfenntartás költségeinek nagyobbik részét anyám teremtette elő, varrással. Ebből következően egyetlen asztalunk nagyobbik részét kiszabott ruhaanyagok halma foglalta el, maradék részét viszont béna apám, aki – miként én korábban a padláson – a Tolnai Világtörténelem képeit nézegette meg a rádiót hallgatta. Így aztán a jobbik esetben a varrógép volt az íróasztalom (de ez ritkán fordult elő, mert anyám késő estig dolgozott), a rosszabbik esetben pedig egy kis széken kucorogva, hokedlin írtam meg dolgozataimat.

Gimnazistaként ugyanoda jártam, mint korábban. Ugyanis időközben ismét a gimnáziumé lett az egész épület, az intézményt pedig az egyetem gyakorló iskolájává nyilvánították. Ebből következően tantestületének tagjai a város legjobb tanárai közül kerültek ki: később számosan egyetemi oktatók lettek. Magyartanáram közül kettő is: Julow Viktor és Kéry László.

Julow Viktor elsős koromban tanított, de tőle származó, illetve hozzá kötődő irodalmi élményt nem tudok felidézni. Személyiségének varázsa azonban mély nyomot hagyott bennem, mivel kapcsolatunk viszonylag hamar túllépett a megszokott tanár–diák viszonyon. Egyik osztálytársammal, barátommal, G. Gyurkával együtt meghívott a lakására. Ez a gesztus abban az időben rendkívülinek számított, az meg még inkább, hogy egyenrangú partnerként kezelt bennünket. Emlékezetem szerint irodalomról kevés szó esett közöttünk, sokat mesélt viszont édesapja borneói kalandjairól, az Eötvös Kollégiumbeli emlékeiről, hadifogságá-

ról. Történeteik szórakoztatóak voltak, de egyben tanulságosak is: általuk bővültek ismereteink a világról, másként láttuk a közelmúlt eseményeit, új összefüggések váltak nyilvánvalóvá – vagy éppen kérdésessé – előttünk.

Kéry László harmadikban és negyedikben volt a magyartanárom. Ő merőben más személyiség volt: zárkózott, távolságtartó és ironikus. Iróniáját – nyilván azért is, mert én ritkán voltam a célpontja – fölöttébb szórakoztatónak tartottam, magas szintű szakmai tudása pedig imponált. Széles körű és alapos anyagismerete először akkor vált bizonyossá előttem, amikor az irodalmi szakkörön „kapásból” felismerte és a fejemre is olvasta, hogy a Shakespearról szóló dolgozatomban *jelöletlenül* a francia irodalomtörténész, Taine véleményét idéztem, mi több, még azt is tudta, hogy ezt Szerb Antal világirodalom-történetéből másoltam ki. Később – gyakorló tanár koromban – amikor már volt összehasonlítási alapom – arra is rájöttem, hogy az ő magyarázói jószerint egyetemi előadások voltak, amelyeken nemcsak több ismeretet közölt, mint amennyi a tankönyvben volt, hanem értékítéletében is eltért attól. Például Illyés Gyulát József Attilával egyenrangú költőként mutatta be, ami akkor – 1953-ban – kifejezetten „eretnek” véleménynek számított.

Mindazonáltal azt kell mondjam: noha a gimnáziumban kiváló magyartanáraim voltak, olvasmányaim kiválasztásában nem ők játszottak meghatározó szerepet. A középiskola első éveiben ezek nagyobbik hányadát még mindig a krimi és az útleírás tette ki, bár az előbbi részaránya fokozatosan csökkent. (No nem szellemi fejlődésem, ízlésem pallérozódása miatt, hanem mert egyre nehezebben lehetett hozzájuk jutni, mivel a nyilvános könyvtárak állományából kivonták őket, a háziakból pedig kikoptak.) Az útleírásokkal más volt a helyzet, mert igaz ugyan, hogy a „vasfüggöny” jóvoltából újak nem születtek, a régiék azonban változatlanul hozzáférhetőek voltak. Közülük például Gáspár Ferenc *A föld körül* című, a századfordulón megjelent hatkötetes műve került a kezembe, és vált egyik emlékezetes olvasmányommá. Gáspár Ferenc a Monarchia haditengerészetik hajórossa volt, így jószerint a világ valamennyi nagy kikötőjében megfordult. Terjedelmes (több ezer oldalas) és fotókban is bővelkedő műve nem élménybeszámoló, hanem útirajz és kordokumentum.

Gáspár Ferenc hét évig tartó föld körüli utazásának története annyira magával ragadott, hogy elhatároztam: tengerész leszek. Felderítettem, hogy erre is van lehetőség, mert bár tengerünk nincs, a Magyar–Szovjet Hajózási Részvénytársaságnak vannak tengerjáró hajói, amelyeken én is föld körüli útra indulhatok, ha elvégzek egy szaktanfolyamot. Ezért második koromban – anyám ózdkodása ellenére – felvételi vizsgára jelentkeztem egy hajógépész-tanfolyamra. Noha a felvételi követelményeket sikerrel teljesítettem, pályamódosítási szándékom mégis kudarccal végződött. Mégpedig azért, mert gimnáziumom igazgatója megtagadta bizonyítványom kiadását arra való hivatkozással, hogy – és ez jellemző az akkori korviszonyokra – nem vállalhatja, illetve engedheti meg, hogy egy jeles *munkásszármazású* tanulója a középiskolából kimaradjon.

Ez a kudarc megviselt ugyan, de maradandó traumát nem okozott, amit azzal tudok magyarázni, hogy – egyrészt – nagyon jól éreztem magam gimnáziumi környezetemben, osztálytársaim körében, következőképp nem szívesen váltam volna meg tőlük, másrészt viszont azzal, hogy egyre inkább képessé váltam könyvek révén megismerni, magamba szívni – Szabó Lőrincsel szólva – „a világ tényeit”.

Ekkori világ- és történelemszemléletemre nagy hatással volt a gimnázium tanári könyvtárának rendezése közben kezembe került mű: Várkonyi Nándortól a *Sziriát oszlopai*, amelyet annyira érdekesnek találtam, hogy el is loptam (tőlem meg mások). Ugyanis számomra ez a mű tudományos hitelűnek tűnő érvekkel egy olyan őstörténetet rajzolt meg, amely ellentétben állt az iskolában tanultakkal, ámde éppen ezért számomra vonzó volt, és felcsigázta érdeklődésemet az „elsüllyedt” kultúrák iránt. Elannyira, hogy kacérkodtam azzal a gondolattal, hogy régész leszek, ám hamar beláttam, hogy ezzel a végzettséggel csak itthon „kapirgálhatnék”, amihez viszont nem volt kedvem.

Merőben más irányba fordította figyelmemet egy másik könyv, amelyet osztálytársamtól, G. Gyurkától kaptam kölcsön. Ez a kötet Villon balladáit tartalmazta, Faludy György átköltésében. Talán mondanom sem kell, hogy nekem ez a (Faludy) Villon nagyon rokonszenves volt. Tetszett hetyke pimaszsága, gátlátalan szókimondása, dacos szembenállása – még az akasztófa alatt is – a világ uraival: hercegekkel püspökökkel. És – persze – tetszett a balladák pajzánsága, erotikája. Mégpedig annyira, hogy a kötet nagyobbik részét egy füzetbe lemásoltam, és oly gyakran újraolvastam, hogy többségüket betéve tudtam.

Úgy rémlik, szintén G. Gyurka révén került a kezembe Babits nevezetes fordításkötete, az *Erato*, amely mondhatni „kalauzommá” lett a világlírában. Ugyanis szisztematikusan keresni kezdtem a könyvtárban az antológiában szereplő költők köteteit: Baudelaire-től Ovidiuson át Verlaine-ig. Amikor az *Eratoban* szereplő költők kötetein túljutottam, áttértem a fordítókéra, Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád, Szabó Lőrinc műveire. Ez az alkotói kör – kiegészülve a *Vér és Arany* Adyjával – tette ki akkori szépirodalmi olvasmányaim tetemes részét. Persze ezekben a verseskönyvekben már nem csupán erotikus tartalmú költeményekkel találkoztam, de mégis végigolvastam őket, s fokozatosan megkedveltem a romantikus, érzelemgazdag, vallomásos lírát, és ez annyira meghatározó erejű élményemmé vált, hogy máig ez a fajta lírai beszédmód áll hozzám a legközelebb (Mi több, hajlok arra – irodalomelméleti, történeti ismereteimet felfüggesztve –, hogy csak az érzelmekkel telített, önfeltáró, illetve a lírai én problémáit „kibeszélő” költeményeket tekintsem lírai alkotásoknak.)

A versélmények mentén tovább haladva „ugrik be” tudatomba ekkori olvasmányaim egyik kedvelt, sokat forgatott műve, az *Így írtok ti*. A paródiák értő befogadásának alapfeltétele a parodizált helyzet, személy, írásmodor előzetes ismerete. Ennek az ismeretnek – főleg a költők esetében – én birtokában voltam, így nagy élvezettel olvastam Karinthy könyvét, és oly gyakran visszatértem hozzá, hogy Ady, Babits, Szabolcska Mihály paródiáit betéve tudtam.

Merőben más okok miatt vált kedvenc olvasmányommá Karinthy Frigyes másik klasszikus műve, a *Tanár úr kérem*. Úgy találtam, hogy ezek a krokik rólam, rólunk szólnak. Ugyanis a mi gimnáziumi világunk még sok tekintetben azonos volt azzal, amit ő megörökített. Erről a megfelelésről jut eszembe egy másik kedvenc könyvem, *A Pál utcai fiúk*, amelyet szintén gimnazista koromban olvastam. A századforduló táján játszódó történet számomra egyszerre volt távoli megismerős is, mivel a háború után a romházak „birtoklásáért” mi is csatákat vívtunk a más utcabeli fiúkkal.

Ebből az időből jószerint alig van említésre méltó regényélményem. Jókainak kétszer is nekirugaszkodtam: előbb *A lőcsei fehér asszonyt*, később a *Bálványos*

várat próbáltam elolvasni, de néhány fejezet után mindegyiket abbahagytam, mert nem találtam őket elég érdekesnek. Így jártam Dickens regényével, az *Örökösökkel* is, amelyből a magyarórán bemutatott részlet annyira tetszett, hogy rögvest kikölcsönöztem a könyvtárból, de egy fejezetnél tovább itt sem jutottam. (Dickensről azóta sem olvastam egy sort sem!) Végül a háborús regényeknél kötöttem ki, amelyeknek többsége – a korviszonyokból következően – szovjet szerzőtől származott (Polevoj: *Egy igaz ember*, Fagyjev: *Az ifjú gárda*, Bek: *Volokalamszki országút*), de olykor rábukkantam nyugati író művére is, például ekkor olvastam el Remarque trilógiáját (*Nyugaton a helyzet változatlan*, *És azután*, *A diadalív árnyékában*).

Képtelen vagyok felidézni, hogy az első és a második osztályban volt-e s ha igen, mi volt a kötelező olvasmány, arra viszont határozottan emlékszem, hogy harmadikban *A falu jegyzője* volt, negyedikben pedig egy mai magyar regény. En az előbbit „elblicceltem”, az utóbbit viszont – annak ellenére, hogy a kortárs magyar szerzők szocialista realista alkotásait nagy ívben kikerültem – nem. Nem tudom biztos okát adni, hogy miért Déry Tibor ekkor megjelent regényére, a *Felelre* esett a választásom, csak gyanítom, hogy hallottam valamit a regény körül kialakult vitáról, és ez keltette fel érdeklődésemet. Déry könyvéről házi dolgozatot is írtam, mégpedig – rám nem jellemző módon – nem „kapásból”, hanem alaposan felkészülve, minden róla szóló kritikát elolvasva. Szokatlanul terjedelmes dolgozatomban Révaival perelve azt próbáltam bizonyítani, hogy Déry világlábrázolása hiteles. Eme önálló véleményemet Kéry tanár úr nem méltányolta, dolgozatomat jóra minősítette azzal a megjegyzéssel, hogy: „Te csak ne vitatkozz Révaival!” Mi tagadás, minősítését és intelmét zokon vettem, de utóbb rájöttem, hogy nem ellenemre volt, hanem csupán egy kötelező feladatot teljesített, amit azzal próbált ellensúlyozni, hogy az érettségi vizsgán olyan tételt adott, amelyről biztosan tudta, hogy tudom: Déry Tibor életművének ismertetését.

Am gimnazista korom olvasmányainak csupán egy része volt szépirodalmi mű. Mi több, nagy biztonsággal állíthatom, hogy világnézetem alakulását döntő mértékben nem a verseskönyvek, nem is a regények formálták, hanem a tudományos könyvek.

Nem tudom konkretizálni, hogy pontosan mikor, de bizonyos, hogy 16-17 éves koromban kezembe került Freud *Három tanulmány a szexualitás elméletéről* című munkája, amely olyannyira felkeltette érdeklődésemet, hogy Freud valamennyi – az egyetemi könyvtárban fellelhető – művét elolvastam. Akkor elsősorban „pán-szexualizmusa” nyűgözött le, később viszont racionalista okfejtése arról, hogy a biológiailag determinált tudatalatti és a szociális helyzet, a társadalmi elvárások által meghatározott „fölöttes én” közötti ellentmondások feloldásának milyen formái, lehetőségei vannak az elfojtástól a szublimációig.

Noha kamaszként érdeklődésem centrumában a nemiség problémái álltak, nemcsak ez érdekelt, hanem a természet, a világmindenség működésének kérdései is. A válaszokat keresve került a kezembe A. Eddingtonnak *A természettudomány új útjai*, J. Jeansnek pedig *Az új világlkép* és *A rejtelmes világegyetem* című munkája. Bár a fizika mint tantárgy nem érdekelt – a mechanika és az elektromosságban törvényeit, képleteit bebiflázni nem volt kedvemre való feladat (rendre közepes is voltam fizikából) – érdekelt viszont az anyag, a világ keletkezése, és ezért nagy figyelemmel olvastam Eddington és Jeans fejtegetéseit az anyag kettős természetéről, a rela-

tivítás elméletéről, a bizonytalansági relációról. Persze nem sokat értettem meg belőlük, de annyit igen, hogy a materializmusnak azt a bornírt változatát, amelyet nekünk az iskolában tanítanak, a tudomány már rég meghaladta.

Még egyszer átgondolva a gimnazista olvasmányaimról frottakat, szegényesnek találok a felsorolt művek mennyiségét, még akkor is, ha nyilvánvaló, hogy egy sor könyv kihullt emlékezetemből. Ezért megpróbáltam végiggondolni, illetve számba venni, hogy mennyi szabad időm volt nekem akkor, és mit kezdtem vele? Nos, egyfelől azt kell mondanom, hogy sok szabad időm volt, mivel a tanulásra szinte semmit sem fordítottam. (Tankönyveim mondhatni „nyomdaszagúak” voltak, amikor év végén leadtam őket, mert jószerint ki se nyitottam őket.) Másfelől nézvést viszont kevés volt, mert egy részét lekötötte – amiről már szóltam – az apám betegsége miatt rám háruló házi munka, továbbá az az akkor természetesnek számító gyakorlat, hogy a nyári vakáció során „illetl” fizikai munkát végezni. Csupán ezt a „szocialista vállalat” letudva gazdálkodhattam szabad időmmel. Ennek kitöltésében fő szerepet játszott utcabeli pajtásom, barátom, ugyanis vele – a ma már Széchenyi-díjas térképésszel – egy egész nyáron át repülőmodelleket építettünk. (Hozzá kapcsolódik olvasmányélményeimnek egy sajátos változata is, nevezetesen az, hogy a kölcsön kapott ponyvák záros kölcsönzési határidejének ügy tettünk eleget, hogy hangosan felolvastuk őket egymásnak. Emlékezetem szerint eme záros kölcsönzési idejű művek többsége a P. Howardként jegyzett Rejtő Jenő műve volt.

Mindazonáltal – főleg harmadikos, negyedikes koromban – szabad időm nagyobbik részét nem olvasással, hanem sportolással töltöttem ki. Hetente kétszer atlétikai, háromszor pedig tornász tréningekre jártam, következésképp kevés időm maradt az olvasásra. Más kérdés, hogy – G. Gyurka barátomat leszámítva – szűkebb és tágabb környezetemben senki sem olvasott annyit, mint én, és saját könyve sem volt annyi, mint nekem. Ugyanis negyedikes koromra könyvtáram már több mint száz kötetből állt, mivel nyári keresetem egy részét könyvekre költöttem.

Ekkor kizárólag antikváriumból vásároltam, de nem gazdasági megfontolásból, nem az alacsonyabb ár miatt, hanem azért, mert az engem érdeklő művek csak az antikváriumban voltak fellelhetőek, tekintettel arra, hogy válogatási szempontjaim olvasmányélményeimhez igazodtak. Tehát nem a kortárs szerzők műveit kerestem, hanem a 19. századi francia lírikusok és az őket fordító magyar költők műveit. Hogy néhány példát is mondjak: megvettem Baudelaire *A romlás virágai* című kötetét, Kardos László fordításában Rimbaud összes verseit, beszereztem Ady, Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád, Szabó Lőrinc még a háború előtt megjelent gyűjteményes kötetét. A már ismert szerzők művein túl kerestem és megvásároltam azoknak az íróknak a munkáit is, akikről valami olyat olvastam Babits *Az európai irodalom történetében*, ami felkeltette érdeklődésemet. Így került a könyvtáramba Dante *Isteni színjátéka*, Martin du Gard *Egy lélek története* című regénye, Flaubert, Mauriac, Thackeray, Oscar Wilde egy-egy kötete.

Az *Isteni színjátékhoz* és az *Egy lélek történetéhez* különös emlékek kötődnek, mivel rendkívüli, sőt mondhatni: kényszerhelyzetben olvastam el őket. Az történt ugyanis, hogy cséplőgép-ellenőrként egy héten át feladat nélkül maradtam. Hogy az unalom meg ne öljön a Debrecen környéki tanyán, egy éjszaka hazaszöktem, és könyvtáramból olyan könyveket vettem magamhoz, amelyek „nehéz” olvas-

mánynak ígérkeztek. Előfeltevésem Martin du Gard esetében nem igazolódott, a szokatlan formában megírt (pusztán párbeszédekből álló) regényt nagy élvezettel olvastam, de nem esett különösképpen nehezemre az *Isteni színjáték* első részének, a *Pokolnak* az elolvasása sem, mit több, még tetszett is. A *Purgatóriumba* viszont beletört a bicskám. Pontosan már nem tudom felidézni, hogy miért találtam unalmasnak, csak gyanítom, hogy az „üdvösségre” váró alakjaival nem tudtam azonosulni, mivel én a „kárhozottakkal” rokonszenveztem.

Visszatérve vásárlási szisztémámhoz: tudományos, illetve ismeretterjesztő munkák esetében nem lévén „útmutatóm”, az antikvárium polcai között böklászva csupán sejtéseimre hagyatkozva válogattam. Ez azonban az esetek többségében jól működött. Példa rá Eddington és Jeans korábban említett könyve.

Talán nem érdektelen elmondani, hogy az ötvenes évek elején az antikváriumok választékának nagyobbik hányadát a háborús években kiadott könyvek kru-dában maradt nyomatainak frissen bekötött példányai tették ki. Ebből következően kézikönyvek vagy lexikonok csak elvétve szerepeltek kínálatukban, de ha mégis, azok ára olyan magas volt, hogy én azt nem tudtam megfizetni. Kivétel persze itt is akadt, például a Barát-Éber-Takács-féle *A művészetek története* „belefért” vásárlási keretembe.

Az én generációm tagjainak – ha munkás vagy paraszt származásúak voltak – az egyetemi felvétel nem jelentett gondot. A sors különös fintora, hogy én is e kedvezményezett körébe tartoztam. Ugyanis a felvételi kérdőív ama kérdésére, hogy apja foglalkozása mi volt 1945 előtt és után, én joggal válaszolhattam azt, hogy villamoskalauz, utóbb pedig váltókezelő. Ilyenformán jó „kader”-nek számítottam, számomra tehát nem az volt a probléma, hogy akarom-e folytatni a tanulmányaimat egyetemi szinten, hanem csak az, hogy milyen szakon.

Ebben a „kegyelmi” helyzetben úgy okoskodtam, hogy számomra a legkevesebb erőfeszítést a magyar szak elvégzése jelentheti, tekintettel arra, hogy olvasni szeretek, következésképp az irodalomtörténet nem lesz problémám, a nyelvtannal meg majd csak megleszek valahogy, hiszen fogalmam se volt róla, hogy a már általános és középiskolában tanult leíró nyelvtanon túl létezik a nyelvtudományak más (történeti, összehasonlító) szakága is. Arra meg végképp nem számítottam, hogy másodévesen a magyar mellé fel kell venni a történelem szakot is.

Miként Móricz az *Életem regényét* gyermekkorának leírásával befejezte, mert úgy vélte, addig már minden fontos dolog megtörtént vele, tulajdonképpen ifjúsági olvasmányaim elősorolásával én is lezárhatnám olvasástörténetemet. Ugyanis meggyőződéseim szerint érdeklődési köröm főbb irányai ekkorra már rögzültek, és az ízlésemre jellemző értékalakzat meghatározó elemei is kialakultak. Képletesen szólva: életem második tizedébe fordulva a könyvek világáról már volt egy olyan „vaktérképem”, amely érdeklődési köröm határait és ízlésem értékalakzatának fontosabb elemeit tartalmazza. Későbbi olvasmányaim döntő többsége eme határokhöz és tájékozódási pontokhoz viszonyítva épült be emlékezetembe.

Más kérdés, hogy a világról és az irodalomról való ismereteim, bemérrő „műszereim” idővel gyarapodtak és egyre korszerűbbek lettek, aminek eredményeként olvasmánytérképem „tájolása” fokozatosan pontosabb lett, határvonalai pedig kibővültek, nagyobb részt viszont véglegessé váltak. Mármost – a kartográfiai hasonlatnál maradva – úgy vélem, hogy ezek a változások, pontosítások nem hagyhatók figyelmen kívül, ámde perdöntő jelentőségűnek sem

mondhatók. Valahogy úgy, mint ahogy az itáliai félsziget műholdas felvételek alapján megrajzolt partvonalala szinte minden részletében eltér a korábbiaktól, mindazonáltal összességében ugyanazt a „csizma” formát mintázza, mint a középkori metszeteké.

Annál is inkább hangsúlyoznom kell ezt a tényt, mert egyetemi éveim során olvasmányaim döntő többségét nem érdeklődési köröm határozta meg, hanem a tananyaghoz illeszkedő kötelező és ajánlott művek sora. Én ennek a penzumnak igyekeztem is maradéktalanul eleget tenni, más kérdés, hogy ezekből az olvasmányaimból csupán néhány maradt meg máig emlékezetemben. Így – például – a régi magyar irodalomból Janus Pannonius versei, Szepsi Csombor Márton útirajza, az *Europica varietas*, a középkori világirodalomból Erasmustól *A balgaság dicsérete*, a felvilágosodás idejéből Voltaire *Candide*-ja meg a *Fanni hagyományai* Kármán Józseftől.

A 19. század világirodalmából már nehéz valamennyi emlékezetes élményt kiváltó művet felsorolnom, de mert az egyenlők között is van első, két művet ki tudok emelni, nevezetesen a *Bovarynét* és az *Ivan Iljics halálát*. Ebből a korszakból – pótolva a magyar irodalombeli hiányaimat – elolvastam Eötvös József és Jókai valamennyi fontos regényét, de a már „érettebb fővel” szerzett élményeim nem eliminálták korábbi ellenérzéseimet. Másfelől viszont revelációként hatottak rám Kemény Zsigmond művei. A bennük kifejeződő világkép és történelemszemlélet annyira vonzó volt számomra, hogy nem csupán a kötelezően előírt regényeit olvastam el, hanem valamennyi munkáját.

Az egyetemi tanulmányaimhoz kapcsolódó olvasmányélményeim itt véget érnek. Ugyanis a mi évfolyamunk számára az egyetemi előadások anyaga – az '56-os forradalom következtében – a 19. századon nem jutott túl. Más kérdés, hogy érdeklődési körömből következően én ezt a határt átléptem, mégpedig elsősorban a világirodalomban. Ehhez – vezérlő kalauzként – részben Szerb Antalnak a 20. századi regény újító törekvéseit megrajzoló monográfiáját, a *Hétköznepok és csodákat* használtam, másrészt meg a harmincas években, a *Nyugat* kiadásában megjelent angol, francia, német, orosz novellaantológiákat. Ez utóbbi révén fedeztem fel – például – Ilf-Petrov szatirikus regényét, amely a háború előtti fordításban a *Szovjet milliomosok* címmel jelent meg. További maradandó olvasmányélményem ebből az időből Romain Rolland-nak a *Colas Breugon*, valamint Martin du Gard-nak a *Thibault család* című regénye. (Talán nem érekltelen itt megjegyezni, hogy az utóbbi meg a *Bovaryné* az a két regény, amelyet évtizedekkel később újraolvasásra „méltónak” tartottam, és nem is csalatkoztam bennük.)

Már-már sznobériának ható világirodalmi kötődésem nem csupán olvasmányaim megválasztásában fejeződött ki, hanem abban is, hogy szemináriumi beszámolóimat, de még szakdolgozatomat is ebből a témakörből választottam. Még tovább, ebből a vonzalomból következett, hogy indulástól kezdve a '90-es évek elejéig a *Nagyvilág* volt az egyetlen olyan irodalmi folyóirat, amelynek előfizetője voltam.

Tülléptem persze azért az egyetemi tananyagot a magyar irodalom területén is, de nagyon sajátos módon. Ugyanis a két világháború között született művekből szinte kizárólag csak a népi frók szociográfiáit és Németh László tanulmányköteteit vettem sorra. Németh László *Tanú*-béli kritikái, esszéi meg első könyvei (*Ortega és Pirandello*, *Széchenyi*) nagyon tetszettek, de a *Kisebbségben* és *A minőség forradalma* népmentő eszméit, a „kert-Magyarország” utópiáját már naiv-

nak tartottam, a „mély magyar”–„híg magyar” teóriát pedig elutasítottam. Mivel ez utóbbi negatív élmény volt az erősebb, kezdeti érdeklődésem a népi mozgalom iránt elannyira megcsappant, hogy az e körbe tartozók szépirodalmi alkotásait sokáig (néhányukét máig) kézbe se vettem.

Ez az „antinépi” magatartásom merőben különbözött a közvetlen környezetemtől, amelyet Révai „narodnyik fészekként” emlegetett. Ennek a korabeli irodalompolitikában „kiáltozásnak” számító minősítésnek volt valóságalapja. Ugyanis a debreceni egyetemen előbb Juhász Géza, később pedig az *Alföld* főszerkesztőjeként Koczogh Ákos körül kialakult egy olyan – írói ambíciókat dédelgető – hallgatói csoport, amelynek vezérlő csillaga Németh László volt. Mivel ekkor már bennem is „mocorgott” valami (talán inkább szereplési vágy, mintsem irodalmi tehetség), én is tagja lettem ennek a csoportnak az *Alföld*ben publikált – hályogkovácsként készített – műfordításaim révén annak ellenére, hogy irodalomszemléletünkben csak az volt a közös, hogy a hivatalos értékrendet opponáltuk. Jóllehet ezt is különböző nézőpontból: ők a népi írók hagyományaira hivatkozva, én pedig a világirodalom modern tendenciáihoz viszonyítva.

Ebből is következően sokáig nem figyeltem a kortárs magyar irodalomra, míg nem az ötvenes évek derekán engedtem barátaim unszolásának, és sorra elolvastam az ekkor megjelent verseskönyveket (Juhász Ferenc: *A virágok hatalma*, *A tenyészet országa*, Benjámín László: *Egyetlen élet*, Illyés Gyula: *Kézfogások*, Weöres Sándor: *A hallgatás tornya*), és ezek oly mély nyomokat hagytak bennem, amelyekhez hasonlót az azóta kiadott költői művek egyike sem.

Olvasástörténetemnek ebben a periódusában kevés nem irodalommal foglalkozó tudományos művet olvastam. Közülük maradandó nyomot hagytak bennem a pszichoanalitikus iskola „renegátjainak” – Adlernek és Jungnak – a tanulmányai, továbbá Ortegától *A tömegek lázadása*, Huizingától pedig *A középkor alkonya*. Biztosan emlékszem, hogy ez utóbbira Németh László hívta fel a figyelmet, arról viszont fogalmam sincs, hogy miként került a kezembe Sartre *Egzisztencializmus* című munkája, de az vitathatatlan, hogy olvasmányaim sorában ez volt az első olyan filozófiai értekezés, amely máig hatóan befolyásolta szemléletemet.

Mivel '56-ban „hőbörögtem”, diplomámat csak két év késéssel kaptam meg, de pedagógusi állást nemhogy én, hanem feleségem sem kaphatott Debrecenben a hatvanas évek közepéig. Ezt követően helyzetünk konszolidálódott: feleségem végleges állást kapott a város egyik telepi iskolájában, én pedig a megyei könyvtárban, ahol nyugdíjazásomig megragadtam. Közben két évtizeden át az *Alföld* egyik szerkesztője és vezető kritikusa voltam; publikáltam két kismonográfiát (Benjámín Lászlóról és Örkény Istvánról), továbbá *Az irodalom peremvidéke* címmel két esszét a „könnyű műfajról”. Ez utóbbi megszületését a szórakoztató irodalomhoz való változatlan vonzódásom motiválta, vagyis mondhatni: a magam „mentségére” írtam.

Nagyjából a hatvanas évek végétől kezdve nyugati útlevelet is kaptam, s ilyenformán teljesült kamaszkori vágyam: feleségemmel együtt bejártam szinte az egész világot, Európa valamennyi országát, és az inka birodalom kivételével az ősi kultúrák szent helyeit Thébától Chichen Itzáig.

Nem tudom, milyen megfontolásból, de tény, hogy 1961-től kezdve – feleségemmel együtt – feljegyeztük, hogy kitől mit olvastunk. Ezért pontosan tudom,

hogy ettől az időponttól számítva 1998 végéig 2524 könyvet olvastam el, továbbá azt is, hogy idők múltával olvasásintenzitásom az évi 88 kötetről fokozatosan 60 alá csökkent.

Számomra is érthetetlenül ez a tendencia nyugdíjas éveimben is folytatódott, holott szabad időm – elvileg – napi nyolc órával növekedett. Töprengve ezen az ellentmondáson arra az eredményre jutottam, hogy a korral együtt járó lassuláson túl ennek az lehet az oka, hogy egyre többet nézem a televíziót, gyakrabban végzek kerti munkát, de meg a hetilapok és a folyóiratok átnézése – amit korábban a munkaidőben „letudtam” – most már a szabadidőmet is „fogyasztja”. Ezzel együtt úgy vélem, hogy az utóbbi öt év 55 kötetes átlaga még mindig rendhagyó érték, legalábbis közvetlen környezetemben (feleségemet nem számítva), illetve ismeretségi körömben nem ismerek olyat, aki akár csak fele ennyit is olvasna.

Noha a mennyiség sem elhanyagolható tény, mindazonáltal a minőség fontosabb, illetve érdekesebb, mert többet elárul az olvasás indítékairól és funkcióiról, mint bármi más. Ebből következően úgy gondolom, érdemes beszámolnom arról, hogy nyugdíjas éveimben, vagyis akkor, amikor már semmiféle külső indíttatás (felkérés, szakmai kötelezettség) nem befolyásolta olvasmányaim megválasztását, milyen könyvekkel mulattam az időt.

Nos, a már említett jegyzék adatai alapján úgy látom, hogy az elmúlt évtizedek során olvasmányaim jellege és minősége jószerint semmit sem változott. Annak ellenére sem, hogy nyilvánvaló: évek múltával mind történeti, mind pedig esztétikai ismereteim gazdagodtak. Ezt a diszkrpanciát azzal próbálom – a magam számára is – magyarázni, hogy az értékelismerés és az ízlésítélet között nincs szoros kapcsolat. Az előbbi ugyanis döntően objektív tények felismerésére alapozott vélekedés, az utóbbi viszont a mű által kiváltott érzelmek intenzitásától függő benyomás. Következésképp az értékelismerés képességének tökéletesedésével szükségszerűen jár együtt az ízlés radikális átalakulása. Legalábbis az én esetemben ez történt, ugyanis kamaszkoromtól kezdve a mai napig idegen tőlem minden olyan mű, amely a fantasztikumra épül, illetve amely a metafizika avagy a misztikus élmény problémáival foglalkozik. Azaz az ilyen témájú könyveket vagy kézbe sem veszem, vagy ha a tájékozódás igényétől ösztönözve mégis rábeszélem magam némelyiknek az elolvasására, igyekezetem rendre kudarcba fullad. Így – például – Simone Weil vagy Hamvas Béla könyveit éppúgy nem tudtam végigolvasni, miként Heidegger vagy Derrida filozófiai értekezéseit.

Hasonlóképpen eredendően idegen tőlem az esztétikai minőségeknek egy egész csoportja, nevezetesen: az idilli, a fenséges, a patetikus, ugyanakkor kedvem szerint való ezek ellentéte, vagyis a humoros, a groteszk meg a tragikus.

Az utóbbi öt év során – vagyis amióta nyugdíjas vagyok – 276 könyvet olvastam el. Némileg eltérve a szokásostól én ezt a „halmazt” – egyfelől a szerzői szándék, másfelől az esztétikai, illetve a hírértékük alapján – négy részre bontva próbálom meg értelmezni. Közülük az első a *szórakoztató műveké*, ezek részaránya a teljes olvasmányanyagból 20,6%. Úgy gondolom, hogy ez az arány a magas kultúra rigorózus hívei nézőpontjából tűrhetetlenül nagy, de engem ez a minősítés nem zavar, és nem is kívánok vele vitába szállni. Fontosnak tartom viszont kiemelni, hogy olvasmányaimnak ez a része is sajátos összetételű, mentalitásomhoz, ízlésemhez igazodó. Ilyenformán a nagy múltra visszatekintő love storykat és rémtörténeteket éppúgy elkerülöm, mint az újabban divatos sci-fiket. kedvelem vi-

szont a krimiket, de közülük is elsősorban – Hercule Poirot-val szólva – a „szűrkeállományt” aktivizáló bűnügyi történeteket.

Olvasmányaimnak eme – pusztán a szórakoztatásomat szolgáló – részénél nagyobb – egészen pontosan 27,2% – az ismereteimet gazdagító *tudományos könyveké*. Úgy vélem, ez az arány már megfelel annak az elvárásnak, amit a közvélekedés egy értelmiségivel szemben támaszt. Ha azonban ezt a részhalmozat is tüzetesebben megvizsgálom, ismét váratlan eredményre jutok. Ugyanis a tudományos műveken belül nem az irodalomtudományiak vannak többségben – noha ez volna a természetes, a rendjénvaló – hanem a történelmie. A 75 kötetből 31-nek a történelem a tárgya, és csak 16-énak az irodalom. A filozófiát, valamint a társadalomtudomány egyes ágait – a politológiától a vallástörténetig – együttesen 18 mű képviseli, további 10 kötet pedig a természettudományokat.

A tudományos műveknek ez a francia salátához hasonlatos „keveréke” ismét azt bizonyítja, hogy érdeklődési körömnek az a tágassága, amely már kamaszkoromban is megmutatkozott – és aminek következtében (mint már említettem) tulajdonképpen az irodalomtudományhoz való szoros kötődésem játszott döntő szerepet – az elmúlt évtizedek során nem szűkült be. Nagyképűen azt is mondhatnám, nem lettem szakbarbár, de az igazság inkább az, hogy nem váltam igazi szakemberré.

Olvasmányaim következő, kereken 16%-ot kitevő csoportja a *tényirodalomé*. Az ide sorolt életrajzok, emlékiratok, interjúkötetek, naplók tulajdonképpen csak a hitelesség, illetve az objektivitás mértékét tekintve különíthetők el a történeti munkáktól, amelyeknek azonban – e különbség ellenére – olykor alapvető forrásai. Ezért akár össze is vonhattam volna őket egy tágabb kategóriát alkotva belőlük, nevezetesen az ismeretközlő avagy a non fiction írásokét. Mivel azonban a szórakoztató műveket is elkülönítettem a szépirodalmi alkotásoktól – holott ezek meg azon az alapon tartozhatnának egy osztályba, hogy mindegyikőjük szülője a képzelet – úgy gondolom, a következetesség azt kívánja, hogy a tényirodalmat is elválasszam a tudományostól. De a következetességen túl olvasmányaim négy osztátú tagolását indokolja az is, hogy ilyenformán az általam szépirodalminak nevezett művek maradéktalanul megfelelnek azoknak a követelményeknek, amelyek alapján az elit kultúra rigorózus képviselői osztályozzák az irodalmi alkotásokat.

Mármost e szigorúbb mércével mérve olvasmányaimnak 36,2%-a sorolható a *szépirodalom* körébe. Ebből a szám szerint száz kötetből 41 hazai, 59 pedig külföldi szerző műve volt. Noha ez az arány betudható a már ifjú koromban kialakult olvasási szokásaimnak, mindazonáltal úgy vélem, hogy jelenleg inkább a könyvkiadás választékát tükrözi.

Nyugdíjba menetelelkor megígértem magamnak, hogy korrigálni fogom olvasmányaim hiányosságait, azaz sort keríték azoknak a jelentős magyar és világ-irodalmi klasszikus műveknek az elolvasására, amelyekre korábban nem volt időm. Eme fogadalmamból eddig szinte semmi sem valósult meg, ugyanis olvasmányaimnak jelentős többsége (a 100 kötetből 94) ma is kortársi, pontosabban 1945 után keletkezett mű. De a maradék hatból is csupán egy olyan van (Thomas Mann: *József és testvérei*), amelyet a fogadalmamból következően olvastam el, holott legtöbbször csak a kezemet kellett volna kinyújtanom, mivel ott sorakoznak könyvtáram polcain.

Az utóbbi évekbeli szépirodalmi olvasmányaimnak legszembeötlőbb és merőben új keletű sajátossága a műfaji egyöntetőség. Ugyanis a 100 kötet között egyetlen verseskönyv sincs, de drámakötet is csak egy akad (Parti Nagy Lajos: *Ibusár, Mauzuleum*). Pedig korábban – bár ezt eddig nem említettem – szívesen olvastam drámákat. Számomra a színpadi megjelenítés nem volt fontos, mivel pusztán a szövegre támaszkodva el tudtam képzelni minden jelenetet, meg tudtam eleveníteni minden figurát. Mivel azt hiszem, hogy ez a képességem az idők múltával nem gyengült, meggyőződésem, hogy a műfaj radikális átalakulása az az ok, ami miatt az újabb keletű műveket olvasva fantáziám nem „indul be”, és képzeletem színpadán semmi sem történik.

A lírai alkotások olvasmányaimból való kiszorulásának részben a fentiekhez hasonló, részben viszont attól eltérő oka van. Mert bár igaz ugyan, hogy a lírában is bekövetkezett egy olyan beszédmódváltás, amely mentalitásomtól idegen, mindazonáltal azt is érzékelem, hogy érzelmi világom változásának „amplitúdói” már korántsem olyan mértékűek, mint amilyenek ifjúságom idején voltak. Ám ezen túlmenően a lírától való elfordulásomnak – feltételezésem szerint – van még egy sajátos oka is. Nevezetesen az, hogy egy évtizeden át az *Alföld* versrovatának szerkesztőjeként annyi (többnyire rossz) költeményt kellett elolvasnom, hogy magától a műfajtól is „megcsömöröltem”.

Olvasástörténetem elbeszélésének korábbi gyakorlata szerint az volna a rendjénvaló, hogy eme általános tendenciák megnevezésén túl cím szerint is megemlíteném azokat a műveket, amelyek maradandó élményt keltettek bennem. Mármost, ha ennek az eljárás módnak megfelelően – és a feljegyzéseimre támaszkodva – számba veszem az utóbbi öt év olvasmányait, arra az eredményre jutok, hogy majd háromszáz műből jószerint egy sem hagyott olyan maradandó nyomot emlékezetemben, mint a kamaszkoriak. Két művet mégis kiemelésre érdemesnek tartok. A szépirodalmi alkotások közül Závada Pál *Jadviga párnája*, a tudományos könyvek közül pedig S. P. Hungtinton *A civilizációk összecsapása* című munkáját.

Simon Zoltán